

רק בספר המפתח לספר המדע הלי' יסוה"ת פ"ד ה"ט (עמ' שסג בסופו) נרשם סימן זה העוסק במה שמדובר שם (ושם אכן נכתב כמקור הסימן בשו"ת ר"מ אלאשקאר ותו לא).

עמ' 135: מהר"ם די בוטון / רבי מאיר די בוטון... - השלמה: מועד פטירתו המדויק נתברר לאחרונה מחשיפת מצבתו, והוא י"ג אדר שנת ת"ט (רי"ש שפיגל, מבוא לשו"ת מהר"ם די בוטון הוצאת זכרון אהרן, עמ' 3-7).

עמ' 136: קובץ בית אהרן וישראל / ירחון - תיקון: קובץ זה אינו ירחון אלא קובץ דו-חודשי.

ח' אליעזר אשכנזי, מונטריאול

חזק
בספריית משעול!

אחיר הסקה
59
ש"ח
98 ש"ח

ספרה של
הרבנית ד"ר חנה קטן
את יולדת

עצות ותובנות בכל הצמתים שמתחילת ההיריון ועד לתקופה שאחרי הלידה, עם הרבה סיפורים מ'השטח'.

רשמו בגוגל 'ספריית משעולי' // 08-9276664

משעול

האנציקלופדיה התלמודית - קורותיה, שיטותיה ועורכיה, עבר, הווה ועתיד

כללי

תש"ב-תשס"ו: א. היסטוריה התפתחותית
ב. היסטוריה מהותית
הווה: תשס"ו-תשפ"ד
תוכניות לעתיד
תגובות לביקורת
סוף דבר

כללי¹

הא"ת היא המפעל המונומנטלי החשוב ביותר מסוגו בדורות האחרונים, והיא חסרת תקדים בספרות ההלכתית. הא"ת מסכמת ומסבירה את התחום הרחב של הידע התורני בכל נושא ועניין הלכתי בתלמוד ובהלכה היהודית, החל מתקופת התנ"ך ועד ימינו.

שמה המלא של הא"ת הוא "אנציקלופדיה תלמודית לענייני הלכה". היינו, אף כי תורת ישראל מורכבת מחלקים רבים הכוללים אגדה, פרשנות, דרוש, קבלה, מחשבה והגות, מחקר, ועוד, הרי שהא"ת מוקדשת לחלק ההלכתי של תורת ישראל בלבד. לעיתים יש ומובאים מקורות מחלקי התורה האחרים, אך רק ככל שהם נחוצים להבנת ההלכה, ולא כעומדים בפני עצמם.

הא"ת כוללת את כל תורת ההלכה בישראל - מצוות ודינים, תקנות ומנהגים, כללים ומונחים הלכתיים, מידות ומשקלות וכיוצא בהם. היא מבארת ומסכמת כל נושא וכל עניין תלמודי-הלכתי, על כל מה שנאמר ונשנה בו בספרות התלמודית הרחבה, בספרות הגאונים והראשונים, ובחלק גדול מספרות האחרונים - בצורה תמציתית ומרוכזת, בצירוף ציוני מקורות מפורטים ומדויקים לכל עניין, דעה או פירוש.

הא"ת משמשת ספר לימוד וספר עזר לידיעת התורה וללימוד התלמוד וכל הספרות ההלכתית. סגנונה עברי טהור, הרצאתה נוחה ושוטפת, והיא מסודרת ומאורגנת לפי סדר הא"ב של הערכים ההלכתיים.

1 הכותב עומד בראש הא"ת משנת תשס"ו.

לאחר אלפי שנים ודורות של יצירה תלמודית-הלכתית, באה העת לקבץ את כל שהתחדש בכל הדורות בתחום ההלכה, למיין ולהביא את כל החומר בפני ציבור הלומדים. למעשה התחיל במלאכה עצומה זו רבי יהודה הנשיא בכתובת המשנה, המסכמת את תורתם של התנאים, והמשיכו בה האמוראים בכתובת התלמוד הבבלי והירושלמי. גם הרי"ף, הרמב"ם, הרא"ש, הטור, והשו"ע ועוד ספרים רבים וחשובים של ראשונים ואחרונים סיכמו את ההלכות הנובעות מספרות חז"ל. בדורנו נעשה הדבר בא"ת, והפעם המיון הוא אלפבתי. רק המשנה והרמב"ם כוללים את כל התורה כולה, בעוד שהתלמודים, הרי"ף והטור והשו"ע עסקו רק בחלקים מן התורה. הא"ת חוזרת לכלול את כל התורה כולה כמו המשנה והרמב"ם.

הא"ת מקובלת באופן ייחודי על-ידי גדולי הדור, וזוכה להערכת כל גדולי תלמידי החכמים מכל הקשת הציבורית של לומדי התורה בעולם כולו - מכל המגזרים והעדות בישראל ובתפוצות. בייחוד כיום, כשמידע לא בדוק וסובייקטיבי מציף את עולמנו, ובעיקר במרשתת, הא"ת היא משאב חיוני ביותר בלימוד התלמוד וההלכה. המשתמשים בפועל בא"ת הם מגוון גדול של רבנים, דיינים, ראשי ישיבות, אנשי אקדמיה, חוקרים, מורים, תלמידים, שופטים ועורכי דין.

תש"ב-תשס"ו: א. היסטוריה התפתחותית

במהלך מלחמת העולם השנייה, ולאחר הכחדת שלישי מעמנו ובתוכם גדולי התורה וההלכה באירופה ובצפון אפריקה, הייתה תחושה שלא רק עם ישראל חלילה נכחד, אלא גם תורת ישראל עומדת חלילה בפני מחייה ומחיקה, שכן אירופה הייתה באותה עת מרכז התורה העולמי. על מנת לשמר את יסודות ההלכה יזם הרב מאיר בר אילן (ברלין)², שגר באותה עת בירושלים בעת שבארץ ישראל היה שלום, את האיסוף השיטתי של כל החומר התורני-הלכתי שנכתב ונמסר מאז מתן תורה ועד ימינו. התקופה היא הייתה רחוקה מעידן המחשב, ואף טכניקת הדפוס טרם התפתחה לימים של אופסט, צילומים ומחשבים, וכל מילה מודפסת שקולה בכובדה, פשוטו כמשמעו, לעופרת. עד אותה עת התמצתה הספרות האנציקלופדיסטית התורנית בעבודתם של יחידים גדולי תורה כרבי יצחק למפרונטי בעל "פחד יצחק", ורבי חיים חזקיהו מדיני בעל "שדי חמד". ועדיין לכלליות של תורה בהיקפה המלא ובסידור שיטתי טרם הגענו.

למפעל כביר זה הזמין הרב בר-אילן את "שר הבהירות" (כפי שהוא כינה אותו), הרב שלמה יוסף זווין³, אשר כבר אז נודע כגדול בתורה וכבעל "בקיאות צלולה, מחשבה

2 תר"ם-תש"ט. בנו הצעיר של הרב נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב מוולוז'ין). הרב בר-אילן היה נשיא המזרחי העולמי ופעל רבות בענייני ארץ ישראל ותורה.

3 תרמ"ו-תשל"ח. מחבר פורה של ספרים תורניים חשובים בסגנון מיוחד. חבר מועצת הרבנות

בהירה, וסידור נפלא", וכבר פרסם ספרים תורניים ערוכים בסגנון מיוחד. הרב זווין החל את עבודתו על הא"ת בביתו ברח' צפניה 35 בשכונת גאולה שבירושלים, ואילו הצטרפו מטובי הלומדים ותלמידי החכמים, ומהם: הרב יונה מרצבך⁴, הרב אלתר הילביץ⁵, הרב בנימין צבי יהודה רבינוביץ-תאומים⁶, והרב שמעון סטרליץ⁷. במשך השנים נוספו תלמידי חכמים רבים לעבודה הכבירה של איסוף החומר התלמודי העצום, כתיבתו, סידורו ועריכתו, על פי דרכו המיוחדת של הרב זווין ובהנחייתו.

כחמש שנים עברו מעת שהרעיון ליצירת הא"ת החל להתגבש על ידי הרבנים מאיר בר-אילן ושלמה יוסף זווין ועד שהכרך הראשון יצא לאור בשנת תש"ז (1947). בתקופה זו נוצרו הכללים והפרטים של כתיבה אנציקלופדית-תלמודית ייחודית, הן בסגנון והן בעריכה, נקבעו שמות הערכים שייכללו בא"ת, ונעשו מספר ניסיונות של כתיבת ערכים. בשנים אלו חיבר הרב זווין כ-2500 שמות של ערכים, והם שימשו את עורכי וכתבי הא"ת עד גמירא עם שינויים מועטים.

הכרך הראשון הכיל למעלה ממאתיים ערכים. קהל הלומדים קיבל את היצירה בהתלהבות עצומה. גדולי הפוסקים, הדיינים, הרבנים והאדמו"רים באותה עת, ובמהלך השנים הבאות, שיבחו את המפעל הכביר הזה והעניקו לו את הסכמותיהם, ומהם (ע"פ סדר הא"ת): הרב יחזקאל אברמסקי, הרב שלמה זלמן אויערבך, הרב יוסף שלום אלישיב, הרב יעקב יחיאל ויינברג, הרב עובדיה יוסף, הרב יוחנן סופר מערלוי, הרב משה פיינשטיין, הרב פנחס עפשטיין, הרב יעקב פרלוב (האדמו"ר מנובומינסק), הרב יששכר דב רוקח (האדמו"ר מבלז), הרב ברוך שמעון שניאורסון, הרב מנחם מנדל שניאורסון (אדמו"ר חב"ד), הרב אברהם שפירא ועוד.

כשנתיים לאחר מכן (תש"ט) יצא הכרך השני, ובו כ-150 ערכים כתובים בשיטה דומה לזו של הכרך הראשון. בחול המועד פסח תש"ט, ערב צאתו לאור של הכרך

הראשית לישראל. קיבל פרס ישראל, פרס הרב קוק, פרס הרב מיימון, פרס כץ, ואות יקיר ירושלים. הרב זווין ראה בא"ת את גולת הכותרת של מפעליו התורניים. לאחר שהרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג נפטר בשנת תשי"ט הופעל לחץ גדול על הרב זווין שיקבל על עצמו את תפקיד הרב הראשי לישראל, אך הוא סירב בגלל רצונו לעבוד על ערכי הא"ת.

4 תר"ס-תש"ם. היה רב העיר דרמשטט בגרמניה. בשנת תרצ"ט עלה ארצה, והיה מראשי ישיבת קול תורה בירושלים. היה ד"ר למתמטיקה. ספרו: עלה יונה.

5 תרס"ו-תשנ"ד. עלה ארצה בשנת תרצ"ו. בשנת תש"ד נענה להצעת הרב מאיר בר אילן להצטרף לצוות הא"ת. היה ד"ר לפילוסופיה. חיבר את הספר ללשונות הרמב"ם ואת הסדרה חקרי זמנים (ארבעה כרכים), וכתב מאמרים הלכתיים רבים. זכה בפרס הרב קוק.

6 תר"ס-תשל"ד. ייסד את "בית המדרש למשפט התורה", והוציא לאור את סדרת הספרים "חוקת המשפט".

7 תרס"ו-תשט"ו. היה תלמידו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, וממייסדי מכון הארי פישל. לאחר פטירתו יצא לאור ספרו שם משמעון.

השני, נפטר יוזם המפעל, הרב מאיר בר-אילן.

הכרך השלישי יצא כשנתיים מאוחר יותר (תשי"א). המרווח שבין פרסומם של הכרכים נשמר פחות או יותר, ועמד על שנתיים עד שלוש שנים.

הרב זווין נפטר בשנת תשל"ח, קודם שהספיק כרך ט"ז של האנציקלופדיה לראות אור. את מקומו בראש המערכת תפס שותפו לעריכה, הרב אברהם יהודה פרבשטיין⁸. חברי המערכת שפעלו באותם שנים המשיכו את דרכו של הרב זווין באותה דרך שהתווה ובאותה רוח שיסד, והם: הרב יונה מרצבך⁹, הרב אפרים בורודיאנסקי¹⁰, הרב רפאל שמואלביץ¹¹, והרב מאיר דוד בן-שם¹². עשרות תלמידי חכמים מכל החוגים סייעו בידם באיסוף החומר, בביקורת כפולה ומכופלת, ולבסוף בניסוח ובהבאה לדפוס. מאז תחילת דרכה של הא"ת עסקו בה כמאה וחמישים רבנים וחוקרים¹³. קבוצת רבנים מארה"ב הצטרפה אף היא למערכת, וחבריה שלחו משם את פרי עטם ומחקרם אל המערכת בירושלים. הניהול האדמיניסטרטיבי והלוגיסטי היה בידי הרב יהושע הוטנר¹⁴, שהתמנה לכך בתחילת הדרך, עוד על ידי הרב בר אילן.

לאחר פטירתם של העורכים הראשיים הרב אפרים בורודיאנסקי (תש"נ) והרב אברהם פרבשטיין (תשנ"ז), מונה הרב זלמן נחמיה גולדברג¹⁵ לשמש כעורך ראשי, ובתפקיד זה שימש עד פטירתו ביום ל' אב תש"פ.

8 תרע"ז-תשנ"ז. ראש ישיבת חברון בירושלים. לאחר פטירתו יצאו לאור שני ספרים מתורתו - כנסת אברהם, מועדים; כנסת אברהם, יבמות.

9 ראה הע' 4 לעיל.

10 תר"ע-תש"ן. עלה לארץ בשנת תרצ"ט. היה ראש כולל "שבט מיהודה". זכה בפרס הרב קוק. חיבר את הספרים "בנין אפרים" ו"משכנות אפרים" שיצאו לאור לאחר פטירתו.

11 תרצ"ז-תשע"ו. בנו של הרב חיים שמואלביץ, ראש ישיבת מיר, וחתנו של הרב אברהם פרבשטיין ראש ישיבת חברון. מראשי ישיבת מיר. חלק משיעוריו על הש"ס יצאו לאור בספר "שיעורי רבי רפאל" (תשע"ה-תשע"ט).

12 תרפ"ט-תשס"ט. השתתף בעריכת "תורה שלמה". מחיבוריו: תלמוד רש"י, תורת הרמב"ם על התנ"ך, מוסף רש"י על התלמוד ועל התנ"ך, הגדת רש"י.

13 בכרך כ"ט של הא"ת (תשע"א) נוספה רשימה ביוגרפית של כשישים מן החוקרים שהשתתפו בכתבת ערכי הא"ת מעת ייסודה, ואשר נפטרו במהלך השנים הללו.

14 תר"ע-תשס"ט. מתלמידי החפץ חיים ור' שמעון שקאפ. היה מייסד ומנהל מפעלי יד הרב הרצוג, הא"ת ומכון התלמוד הישראלי השלם. אחותו חוה-לאה הייתה רעייתו של הרב צבי יהודה קוק.

15 תרצ"א-תש"פ. כינויו: הגרז"נ. מגדולי הפוסקים בדורנו, דיין בבית הדין הרבני הגדול, חתנו של הרב שלמה זלמן אויערבך. נודע בשיעוריו הרבים, אותם מסר ברחבי הארץ בכל חלקי התורה, בדרך כלל ללא הכנה מוקדמת. תלמידיו הוציאו לאור כרכים רבים מתוך שיעוריו, בהם חזון קדומים; גנזי התורה; אור המועדים; משפט ערוך; שו"ת בנין אריאל; דולה ומשקה; נתיב מצוותיך; שירת הכרם; לב המשפט

ב. היסטוריה מהותית

הרב אברהם יצחק הכהן קוק הגה רעיון בשנת תרפ"א (1921) בהרצאה בפני חכמי ירושלים ליצור "אוצר גדול, שילך על פני התורה שבעל פה ביחוד ובפרט על פני התלמודים ודברי הראשונים, ויציע בשפה ברורה את כל הכללים היסודיים של הסוגיות העיקריות, התמצית הברורה של התלמודים והשיטות, ביאורי גדריהן וגבוליהן בדרך פשוטה וישרה, ובאופן שיוכל כל איש יודע ספר ובעל שכל ישר לדעת את התוכן האמיתי של יסודות השיטות התלמודיות וערכיהן מתוך הספר המאסף הזה".

בראשית דרכה של הא"ת היא נכתבה בדרך של תמצית-שבתמצית, בשיטה של לקסיקון תלמודי, כאשר הערכים מכילים רק את עיקרי היסודות הרלוונטיים, עם מספר מצומצם של הפניות, בעיקר לתלמודים ולמדרשים, ולגדולי הראשונים (רש"י, תוספות, רי"ף, רמב"ם, טור וש"ע). בדרך זו נכתבו שני הכרכים הראשונים, אשר כאמור הכילו כ-200-150 ערכים בכל כרך. על פי דרישתם של רבים עברה האנציקלופדיה מכתיבת תמצית-שבתמצית לכתובה של תמצית. הערכים הכילו מעתה פרטים רבים יותר, ובכרך השלישי נדפסו כתשעים ערכים. מעתה ואילך הלך מספר הערכים בכל כרך והצטמצם, בעוד שתכולתו של כל ערך הלכה והתרחבה ככל שכותביו העמיקו בו יותר ויותר. אמנם מספר הערכים בכל כרך קטן, וגם קצב ההוצאה לאור הואט, אולם במקרים רבים אוטוסטרדת המידע הניבטת אלינו מכל עבר באמצעות המחשבים, האינטרנט והקלות הרבה שבה ניתן כיום להפיק ספרים, הקְתִיבָה את שינוי השיטה - מעתה לא רק ההיקף חשוב, אלא גם, ואולי אף יותר, העומק.

בתחילת דרכה של האנציקלופדיה היו מספר עורכים תלמידי חכמים מובהקים שהכינו את הערכים, אך הרב זווין היה זה שבסופו של דבר כתב את רוב הערכים. הערכים בתקופת הרב זווין היו מסוגננים היטב כדרכו, כמעט שלא נכתבו הערות של העורכים עצמם, והמקורות לרוב הערכים הוגבלו בדרך כלל עד לחזון איש.

השינוי המהותי התרחש לאחר פטירתו של הרב זווין, בתקופתו של הרב אברהם פרבשטיין כעורך ראשי. הרב פרבשטיין גייס את חתנו הרב רפאל שמואלביץ לשמש כראש המערכת. ר' רפאל - יחד עם קבוצת כותבים ועורכים תלמידי חכמים - הכניסו שינוי מהותי בכתבת הערכים. מחד גיסא, הם הקפידו הקפדה יתירה על כללי הכתיבה שייסד הרב זווין, אך מאידך גיסא הם הרחיבו עד מאוד את היקף הערכים, כללו בהם מקורות ישיבתיים רבים, והרחיבו עד מאוד את ההערות והדיונים בהם. כך הפכו ערכים רבים למעין ספר שלם שמקיף נושא, אם כי גם הם הגבילו בדרך כלל את מקורות אחרוני האחרונים עד לחזון איש.

באותה עת ועל פי הגישה החדשה נדרשו לא"ת חוקרים רבים, וְלוּ כְּדִי לְמַצוֹא מקור לכל עניין בתלמוד ובספרי הפוסקים. בתקופה זו התנהלה כתיבת ערך באנציקלופדיה בדרך הבאה: מספר חוקרים עסקו באיסוף החומר הרב מכל המקורות הידועים באותה עת; אחרים עסקו במיון החומר, בתימצותו, ובסידורו הראוי בתוך הערך; העורך האחראי לכתיבת הערך המסוים סידר סופית את החומר על פי כללי הכתיבה של האנציקלופדיה התלמודית; לאחר שהכותב סיים את כתיבת הערך הוא הועבר למבקרים, שבדקו ביסודיות הן את תוכן הטקסט והן את המקורות, וכתבו הערות לעורך על מה שלדעתם דורש תיקון, השלמה, הבהרה וכד'. לבסוף חזר הערך לעורך הראשי לתיקונים סופיים על פי הביקורות שנתקבלו. העבודה התנהלה בטור, היינו החוקרים בכל שלב של כתיבת הערך השלימו את חלקם, והעבירו אותו הלאה לחוקרים הבאים. אין תימה, איפוא, שכתבת ערך דרשה זמן רב. המדיניות של ראשי הא"ת הייתה שלא להגביל את הכנת הערך בזמן, וכך עבודה על ערך נמשכה ככל שהכותב-העורך-המבקר חשבו שהם זקוקים לזמן נוסף לסיום עבודתם.

יתר על כן, הערות המבקרים - שיכולות היו להיות רבות מאד - הועברו לכותב-העורך. דבר זה יכול היה לקרות חצי שנה ואף יותר אחרי שהוא סיים את כתיבת הערך, ובינתיים כבר היה שקוע ראשו ורובו בערך חדש שהוטל עליו להכינו. ברור שבדיקת ההערות הרבות - ולעיתים הערות מורכבות וארוכות - של המבקרים דרשה שוב זמן ממושך, היה צורך לשוב ולהיכנס לתכני הערך, והיו לא מעט ויכוחים בין העורך למבקרים עד שהושגה הכרעה בעניין הניסוח הסופי. בנוסף התעוררו במשך השנים קשיים תקציביים משמעותיים, עד כדי עיכוב תשלום משכורות במשך חודשים. לא פלא, איפוא, שהכרכים יצאו בקצב איטי ולא קבוע. בממוצע יצא כרך אחד בכל 2-3 שנים, ומספר הערכים בו היה קטן בגלל ההיקף הגדול של כל ערך.

בהמשך דרכה של הא"ת, עם התרבות מאגרי המידע, כשרבים יכולים למצוא את מבוקשם בלחיצת מקש, פחת מאוד חלקם של האוספים בצוות עורכי הא"ת, והוגבר הדגש על עריכה מעמיקה. העורכים כיום יכולים להגיע למידע הנחוץ להם ביתר קלות על ידי שימוש במאגרי מידע תורניים ממוחשבים, ומצופה מהם להקדיש את כל מאמציהם לניתוח ובידור וניסוח החומר שבערך בו הם עוסקים. במקרים מסויימים הכתיבה תפנית זאת שינוי בשיטת הכתיבה. אף שהוכרע שאין הכותבים והעורכים מביאים חידושים משל עצמם, בכל זאת מציינים העורכים סתירות בין מקורות, ואף מנסים במקרים מסויימים ליישבם. על מנת להפחית במידת האפשר את זמן ההמתנה בין הכרכים, הוכנסו שינויים טכנולוגיים להגברת יעילות העבודה, וכמו כן נוספו עורכים לאנציקלופדיה.

התמורה בשיטת כתיבת הערכים ניכרת היטב בכרכים השונים של הא"ת. במהלך

שנות קיומה של האנציקלופדיה נוספו אלפי ואולי רבבות ספרים הלכתיים הנוגעים לערכים השונים, והשתכללה עד בלי הכר היכולת הטכנית להגיע למקורות רבים דרך מאגרי מידע מתקדמים. לאור זאת חל שינוי משמעותי ביותר בערכי הא"ת בשנים שאחרי תקופת הרב זווין: הרחבה רבה בפרטי העניינים המובאים בכל ערך, ריבוי המקורות המצוטטים לכל משפט והיגד, ריבוי דיונים מעניין לעניין בטקסט ובעיקר בהערות, ומשך הזמן של כתיבת ערכים וביקורתם.

הווה: תשס"ו-תשפ"ד

תקופה זו מתחילה מעת מינויו של כותב המאמר (א"ש) לעמוד בראש הא"ת. כאשר נכנסתי לתפקידי כללה מערכת הא"ת צוות של כותבים ועורכים תלמידי חכמים, שברובם היו דעתניים ווכחניים מאוד. לא הייתה הסכמה ביניהם על דרכי הכתיבה והעריכה ועל היקף המובאות בערכים. גם מבחינה טכנית חלק מהם עדיין כתבו את הערכים בכתב יד או במכונת כתיבה, וזה גרם לסרבול גדול בהתקדמות העבודה.

כבר בתחילת דרכי התרשמתי שהסטייה מהתוכנית המקורית של הרב זווין ביחס לכתיבת הערכים - בהיקף, באיכות, במקורות ובהערות - הייתה משמעותית מאוד. לא זה היה החזון המקורי של הא"ת. לכן המטרה הראשונה שלי הייתה להחזיר עטרה ליושנה, ולחזור לשיטת הכתיבה של הרב זווין בשנותיו האחרונות. כמו כן, הא"ת קיבלה מהנדיב הרב ד"ר דב פרידברג מטורונטו תרומה משמעותית מאוד, אך הוא היתנה את תרומתו בסיום כתיבת כל ערכי הא"ת שנותרו בעת חתימת ההסכם - 915 ערכים - במשך עשור, שהסתיים באמצע שנת תשפ"ד. דרישה זו הצריכה שינוי משמעותי בקצב ובשיטת כתיבת הערכים.

לפיכך נעשו מספר שינויים רדיקליים בעבודת הא"ת: העובדים חולקו ל-4 אשכולות - בראש כל אשכול עמד עורך וותיק, ותחתיו 3-4 כותבים צעירים יותר וכן מבקר. כל כותב שקיבל ערך לכתיבה היה חייב להשלימו במגבלת זמן נתון בהתאם להיקפו. הביקורת נעשתה במקביל ולא בטור, כך שסיום כתיבת ערך התקצרה בסדרי גודל. העורך שבראש האשכול עבד במקביל עם הכותבים והמבקר שתחתיו. בנוסף גויסו עובדים חדשים, שתנאי הסף לקבלתם הייתה ידיעתם הרחבה בש"ס, ויכולת בסיסית לכתיבה טובה ומסודרת. עד אותה עת התקיים תהליך ממושך לקבלת עובדים חדשים - הם עבדו תחת פיקוח עורכים ותיקים, ואף אם היו מוכשרים והתקבלו לעבודה קבועה בא"ת היה זה תהליך שנמשך כשנתיים-שלוש. לאור ההסכם עם ד"ר פרידברג לא הייתה אפשרות להמתין זמן כה רב, ולכן הוקם בית מדרש להוראת כתיבה תורנית ע"ש דב פרידברג בראשות העורך הוותיק והבכיר

ביותר באותה עת - הרב סער מייזל. הלומדים בבית המדרש קיבלו מלגה, ובמשך חצי שנה עד שנה הם למדו במסגרת בית המדרש את רזי הכתיבה האנציקלופדית הראויה, והמוכשרים שבהם התקבלו לעבודה. בסיום תקופת ההסכם הושלמה כתיבת כל ערכי הא"ת - חלקם עברו את הביקורות הנצרכות ויצאו לאור בכמה וכמה כרכים של הא"ת, וחלקם נכתבו אך טרם עברו ביקורות מספיקות, והם עומדים לרשות הציבור חנים אין כסף במרשתת באתר "ויקשיבה".

בנוסף לכתיבת הערכים השלמים של הא"ת יצאו לאור "כרכי האוצרות" - סדרת ספרים על נושאים מיוחדים בהלכה שכתבתם הושלמה ע"י עורכי הא"ת בין כרכי הא"ת. כרכי ה'אוצרות' עברו שינויים ניסוחיים ועיבודים שונים כדי להתאימם לקריאה נוחה לציבור רחב יותר מאשר המשתמשים הסטנדרטיים של הא"ת. כרכי האוצרות כוללים את הפְּרָשָׁה בהלכה; אוצר התפילה; אוצר ירושלים והמקדש; מחזור ליום הכפורים; אוצר החנוכה; הגדה של פסח; אוצר יום טוב; ומלחמה לאור ההלכה מפעל-נלווה נוסף הוא "מיקרופדיה תלמודית לענייני הלכה". החל משנת תשע"ד התחלנו במפעל חדש זה, שהוא מפעל משלים מבוסס על ערכי האנציקלופדיה התלמודית, והוא מהווה אוצר מתומצת ומעודכן של ערכים אלה, בסגנון שוטף וברור, עם תיקונים והשלמות. מחבר המאמר הוא העורך הראשי של המיקרופדיה התלמודית, הרב זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל - שבאותה עת היה העורך הראשי של האנציקלופדיה התלמודית - היה המבקר הראשי של מפעל זה עד פטירתו, ונשיא המפעל הוא הרב דוד לאו, הרב הראשי לישראל באותה עת. המטרות והמגמות של המיקרופדיה התלמודית הן: לברר וללבן את כל הנושאים ההלכתיים שבתלמוד; להציג תמונה נאמנה ובסיסית של כל הנושאים ההלכתיים הנידונים באנציקלופדיה התלמודית, להסביר את עיקרי הטעמים של הדעות העיקריות, ולהביא דוגמאות פרטניות עיקריות להבנת והדגמת המושג; לתמצת ולפשט את הערכים המופיעים באנציקלופדיה התלמודית, כך שמחד גיסא תישמר האמינות והמהימנות של המידע, ומאידך גיסא יועבר המידע בסגנון ובהיקף שיאפשרו גם לבן תורה שאיננו עוסק בקביעות בלימוד תורה להבין את מושגי ההלכה לאשורם. כל זאת בסגנון שוטף, ברור ובהיר. המיקרופדיה התלמודית משלימה גם עניינים אקטואליים ומודרניים מספרות ההלכה בת ימינו כשהם נוגעים ישירות לערך גם כאשר הם לא הובאו בא"ת על פי כלליה. כמו כן הוספנו תמונות ואיורים לערכים רלוונטיים כדי שהדברים יהיו מובנים יותר.

תוכניות לעתיד

בימים אלו החילונו בשלב השני של מפעל הא"ת. בכוונתנו להעלות את כל ערכי הא"ת לפלטפורמה דיגיטלית, על מנת לאפשר לנו לעשות שימוש מושכל ביתרונות

הטכנולוגיות של פלטפורמה זו על פני זו המודפסת¹⁶:

- א. **שימור** - ראויה העבודה הרבה והייחודית שהושקעה בכתיבת ערכי הא"ת במשך שנים רבות על ידי מאות כותבים ועורכים שתישמר לדורות רבים. פלטפורמה דיגיטלית מסוגלת למטרה זו הרבה מעבר לספרים מודפסים.
 - ב. **נגישות** - פלטפורמה דיגיטלית יכולה להיות נגישה לכל מאן דבעי בכל מקום בעולם, בכל עת ובכל זמן, ואין צורך בספריה גדולה שתכיל עשרות רבות של כרכים מודפסים.
 - ג. **שיתוף הציבור הרחב** - באמצעות הפלטפורמה הדיגיטלית יוכל הציבור הרחב להציע השלמות, תיקונים וכיו"ב, ובכך להיות שותף בבניין הפרויקט לדורות.
 - ד. **מנוע חיפוש** - קשה עד בלתי אפשרי לחפש עניין מסוים בחומר העצום הכלול בערכי הא"ת המודפסים. מנוע חיפוש בפלטפורמה דיגיטלית מאפשר מיקוד בעניין מיוחד ו/או ריכוז העניין מכל מרחבי הא"ת.
 - ה. **היפרטקסט** - המעוניין לעיין באופן מיידי במקור עצמו בעיונו בערכים המודפסים צריך לערוך חיפוש נפרד למציאת המקור, בעוד שבשיטת ההיפרטקסט יובא בפניו המקור באופן מיידי. לשם כך נדרשים שינויים ועדכונים של מראי המקומות בערכים המודפסים.
 - ו. **עדכון ותיקון** - לא ייתכן שבהיקף העצום של ערכי הא"ת לא יפלו טעויות או חסרונות בטקסט ובמקורות, בלי לדבר על מקורות חדשים שנתגלו במהלך השנים. תיקונים במהדורה מודפסת כמעט בלתי אפשריים, שכן הדבר מחייב הוצאת מהדורות מתקונות חוזרות ונשנות. לאחר שמונים שנות כתיבה של טקסטים מורכבים ומגוונים ומאות אלפי מקורות ברור ומובן שיש מקום לעדכונים בערכים רבים, שקשה מאוד להביאם לידי ביטוי במהדורות מודפסות. לעומת זאת מתכונת דיגיטלית מאפשרת תיקונים ועדכונים תמידים כסדרם ומוספים כהלכתם.
 - ז. **איורים, מפות, תמונות וכיוצא בזה** - השתדלנו לכלול אמצעי עזר כאלה בערכים מודפסים מסוימים, אך ברור שבפלטפורמה דיגיטלית ואינטרנטית, ובתוספת סיוע מבינה מלאכותית, ייעשה הדבר בקלות רבה, ביעילות ובחן רב.
 - ח. **השלמות והוספות** - בנוסף לעדכונים בטקסט ובמקורות של הערכים שכבר נכתבו מעוניינים אנו להשלים ולהוסיף נושאים שלא נידונו בערכי הא"ת - בין מפני שהוחלט שבדרך כלל אין מביאים נושאים ומקורות אחרי תקופת החזון
- 16 אמנם הערכים המודפסים של הא"ת מצויים בצורה דיגיטלית הן בפרויקט השו"ת של בר אילן והן באוצר החכמה, אך אין לנו דרך לבצע עדכונים, השלמות ותיקונים משמעותיים על פי הנצרך.

איש, וכיום סבורים אנו שיש תועלת רבה בהרחבת המקורות עד ימינו ממש, ובין מפני שנושאים אקטואליים שונים התחדשו רק בשנים האחרונות.

במסגרת ההשלמות וההוספות יידונו גם נושאים בתחומי **המדע והטכנולוגיה** ככל שיימצאו מתאימים להשלמת הבנת ענייני ההלכה; ועניינים של **מחקר תלמודי ושינויי נוסחאות**, אף הם ככל שיימצאו מתאימים להשלמת הבנת ענייני ההלכה.

ט. מיקרופדיה תלמודית - לכל ערך תוצמד תמצית בדרכה של המיקרופדיה התלמודית.

תגובות לביקורת

זאת למודעי, שהא"ת עוסקת באופן מובהק וייחודי בענייני הלכה. יתר על כן, ניתוח המקורות הנידונים בא"ת מכוון להבנת ההלכה, ואין דרכה ומטרתה של הא"ת לעסוק בפרשנות המקורות לשמה. יסודות ההלכה ומקורותיה נידונים בא"ת בדרך המסורתית שהתוו לנו גאונים, ראשונים וגדולי האחרונים, וגישתם ואף לשונם מובאים בא"ת בדרך ההלכה המקובלת מדורי דורות. מטרתה ודרכה של הא"ת להציג ללומדים את כל יסודות ההלכה ואת כל השיטות החולקות בדרך מובנת, תמציתית ומסודרת, כדי להוות בסיס מקדים ללימוד עיוני של ההלכה בנושא הנידון, או לסיכום הלימוד העיוני. אין מטרת הא"ת לפסוק ולהכריע להלכה מכאן, ומאידך אין הא"ת באה להחליף לימוד עצמי מעמיק ומקיף בעמלה של תורה.

במהלך שנות קיומה של הא"ת נכתבו עליה דברי ביקורת שונים על ידי אישים וחוגים שונים. להלן חלק מענייני הביקורות הללו והתייחסותנו אליהם:

א. הא"ת מאיינת את עמלה של תורה: היו שטענו נגד הא"ת - ובראשם הרב אלעזר מנחם שך והרב חיים שמואלביץ - שהבאת כל השיטות ההלכתיות בכל נושא ועניין בצורה תמציתית וברורה כפי שהדבר נעשה בא"ת תגרום לכך שלומדים יפסיקו לעמול בתורה, ויסתפקו בדרך הקלה של קריאת הסיכומים בא"ת שלא כדרך לימוד התורה בכל הדורות. אך כאמור לעיל אין הא"ת באה להחליף לימוד עצמי כדרכה של תורה, אלא אדרבה היא באה לסייע בהכנת לימוד הסוגיא או בסיכומה.

ב. פרשנות מדעית: היו שטענו שהא"ת צריכה לסמוך את יתדותיה על מקורות תלמודיים-רבניים בלבד, ואין כל מקום לערב בתוכה פרשנויות והסברים מדעיים, אף שהם באים כדי להסביר פרטים הלכתיים¹⁷. ואכן יש מהראשונים מי שכתב

17 ראה: הרב איסר זלמן מלצר, הובאו דבריו בספר התורה והחכמות החיצוניות (הרב דוד קהאן, ני

שאין להתעסק בשאר חכמות, אלא בעיקר, שהוא תורתנו וכו', והטעם, מפני שמתוך עסק שאר החכמות יבוא אדם לפעמים בדת לידי נטיה מדרך האמת, כי אין לך שום חכמה בעולם שאין בה פסולת וסיג¹⁸. אמנם רבים המה הפוסקים והפרשנים שראו בלימוד החכמות, ובעיקר מדעי הטבע, צורך גדול בהשלמת לימוד התורה למטרות שונות¹⁹, ולענייננו גדולה חשיבות ידיעת המדע ושילובו בהבנת ההלכה - הן ההלכות ה"קלאסיות", והן ההלכות הנוגעות לנושאים אקטואליים. וכבר קבע הגר"א: כל החכמות נצרכות לתורתנו הקדושה וכללות בה, וכפי מה שיחסר לאדם ידיעות בשארי חכמות - לעומת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה, כי התורה והחכמה נצמדים יחד²⁰. דברים אלו נכונים שבעתיים בזמן הזה שבו המדע הפך להיות נכון ומדויק יותר, ולכן צריך להיעזר במקום הצורך בחוכמת המדע, המוסיפה לאור התורה²¹. ואמנם לצורך קיום המצוות עצמן והבנתן יש צורך בכל החכמות הטבעיות, והרבה ממצוות התורה צריכות להבנת חכמות שונות כדי לקיימן כראוי, כגון בוטניקה לדיני כלאיים, שביעית וערלה; ווטרינריה לדיני טרפות והתרת בכורות והכרת מומי בהמות לקרבנות; רפואה לדיני מומים של כהנים ודיני זב, זבה, נידה ופוריות, הלכות שבת ויום הכפורים, הלכות רוצח, והלכות פצוע דכה ועוד; אסטרונומיה לדיני עיבור החודש והשנה; ארכיטקטורה לבניית בית המקדש; מתמטיקה והנדסה לדיני עירובין, ועוד²². כמו כן רבות ממצוות התורה ניתנות להבנה טובה יותר לאור הידע המדעי, כגון הסתמכות על ממצאים ארכיאולוגיים בזיהוי שקל הקודש²³; השתמשות במדע הגיאוגרפיה לזיהוי אתרים שונים המוזכרים במקרא²⁴, ועוד. וכבר קבע

יורק תשע"ח), עמ' 142; הרב יונה מרצבך, עלה יונה, ירושלים - בני ברק, התשמ"ט, עמ' תנו-תסה.

18 רבנו בחיי עה"ת הקדמה לבראשית; הנ"ל, תחילת פרשת מסעי; הנ"ל, דברים ל, יב; הנ"ל, אבות ה, כב. וראה באריכות בשיטה זו בספר הרפואה כהלכה, תשע"ז, כרך א עמ' 180 ואילך.

19 ראה באריכות בשיטה זו בספר הרפואה כהלכה, תשע"ז, כרך א עמ' 187 ואילך.

20 ר' ברוך משקלוב, הקדמה לתרגום ספר אויקלידוס, האג, תק"מ, בשם הגר"א. וראה במבוא לספר פאת השולחן שהגר"א ידע הרבה מדעים, כגון אלגברה, הנדסה, מוסיקה ועוד. וראה עוד בסוף מאמר דרישת ה' בספר עקבי הצאן לרא"ה קוק. וראה בדברי חמודות ברכות פרק ה אות מג; נתיבות עולם למהר"ל נתיב התורה פרק יד. וראה עוד בספר יסוד מורא לראב"ע שער א.

21 אורות הקודש ח"א עמ' נא; אגרות הרא"ה ח"א איג' עז.

22 ראה עוד בכוזרי מאמר שני סג-סד; שו"ת התשב"ץ ח"א ס' סג-קסו; ר"י רוזין מרוג'צ'וב, במכתבו שפורסם בחוב' 'המעין', ניסן תשל"ו, עמ' 4 ואילך. וראה שו"ת היכל יצחק חאו"ח ס' נא בעניין מדע הכימיה ובעניין התכלת.

23 הרמב"ן, באיגרת ששלח לבנו מארץ ישראל.

24 רס"ג בעניין נחל מצרים, שהוא ואדי אל-עריש; בעל כפתור ופרח, שניסה לזהות את המקומות

הרמב"ם שעל מנת להבין ולדעת את יסודות הדת התורתית, יש צורך בבקיאות במדעים רבים²⁵. יחד עם זאת יש לזכור שכל החכמות הן כרקחות וכטבחות וכאופות לתורה²⁶, ועיקר הלימוד הוא בדברי חז"ל, גאונים, ראשונים ואחרונים, בעוד המדע בא כתוספת לנושאים שללא הבנתו אין מובן לפסיקת ההלכה.

ג. מחקר תלמודי אקדמי²⁷ - צורת לימוד התלמוד באקדמיה שונה במובנים בסיסיים מצורת הלימוד המסורתית, הישיבתית. יחד עם זאת כבר קבע מייסד הא"ת ומתווה דרכה, הרב זווין, בהקדמה לספרו סופרים וספרים²⁸:

ושדה עבודה אחר התפתח בזמן האחרון עם התגליות של כת"י ישנים - המחקר התלמודי. אנו מתכוונים לחקר דברי הראשונים, זהות גרסתם וקביעת דעתם. אפיקים חדשים נתגלו במובן זה על ידי פרסומם של המון ספרי ראשונים שהדורות הקודמים לא זכו ליהנות מהם... ואפילו התלמוד עצמו זכה לביורור כמה גרסאות נכונות ומתוקנות על ידי עבודתו של בעל "דקדוקי סופרים"... וע"י העבודה הנמשכת במכון הש"ס הארצישראלי השלם מיסודו של הרב בר אילן. עתידה עבודת החקירה התלמודית להתפתח עוד יותר, אם יתמסרו לה אלה שיצרפו מעשים רצויים לכוונה רצויה.

וכך כתב הרב יהושע הוטנר²⁹:

עם ההתרחבות שחלה בימינו בגישה החופשית לאוצרות כתבי היד... נתגלו ונדפסו ב-120 השנים האחרונות כמה מאות כרכים של דברי חז"ל וספרי הראשונים... הוספות אלו יצרו צורך דחוף לכלול גם ראשונים "חדשים" אלו במעגל הריכוז החדש של הספרות התורנית... הוא הדין כלפי שינויי נוסחאות חשובים... כל אלה הוסיפו בימינו נדבך חדש בהארתה ודיוקה של תורה, ואנצ"ת שמה לה למטרה לכלול אותם... במסגרת הערכים השונים למיניהם.

ד. נושאי הערכים והנספחים - יש שביקרו את הא"ת על שסטתה מהשם המקורי

המוזכרים בתנ"ך, לאור סירוי ושיחותיו עם הערבים, והשוואת השמות שהם השתמשו למקומות השונים.

25 רמב"ם במאמר תחיית המתים, מהדורת ר"י קאפח עמ' עב.

26 הרמב"ם, באגרת לר' יהונתן הכהן מלוניל, אגרות רמב"ם, מהדורת שילת, עמ' תקב; תשובות הרמב"ם, מהד' בלאו, ח"ג עמ' 57. וראה גם דרשות החת"ס פרשת בשלח קיב, ב; אגרות הרא"ה ח"א עמ' פג. וראה שם עמ' קה.

27 ראה מאמרו של הרב אורי רדמן בגיליון 'המעין' האחרון עמ' 108 ואילך.

28 סופרים וספרים, ח"א עמ' 13.

29 במאמרו: הגרש"י זיון כפותח תקופה בספרות ההלכה, א"ת כרך טז עמ' 19-20.

"תלמודית"³⁰, ובמספר ערכים דנה בנושאים בתר תלמודיים, כמו חרם דרבנו גרשום, חשמל, או ל"ג בעומר. יתר על כן, רבים מנושאי ההשלמות האקטואליות אין מקורן בתלמוד. אכן, כבר הרב זווין בהגדרתו את מפעל הא"ת:

כניסו התלמודי אנו מתכוונים לא לתלמוד במובן המצומצם, בבלי וירושלמי, אלא לספרות התלמודית במובנה הרחב: מדרשי התנאים, מכילתא וספרא וכו' משניות ותוספתות, שני התלמודים, ספרות הגאונים והראשונים והפוסקים. כל מה שנאמר מבעלי הלכה ביסודותיו ובעיקריו של הערך.

אשר על כן, מייסדי הא"ת, וביתר שאת העורכים בתקופה הנוכחית, מצאו לנכון להרחיב את נושאי הערכים ולכלול גם נושאים הלכתיים חשובים ונחוצים, אף אם הם נוצרו לאחר חתימת התלמוד, ולאחר תקופות הגאונים והראשונים. ובכל מקרה, הדיונים בנושאים הבתר-תלמודיים נובעים מהתלמוד ומהפוסקים בדיוק כמו הנושאים התלמודיים.

ה. השמטת תורתם של קבוצות ואישים שונים - קבוצות שונות ביקרו את הא"ת על כך שלדעתם עורכי הא"ת הפלו לרעה מגזרים מסוימים או אישים מסוימים, ואף יש שהרחיקו לכת לטעון שעורכי הא"ת החרומו מגזרים או אישים שונים. טיעונים אלה בטעות יסודם, וטוב שלא היו נאמרים כלל. באופן עקרוני ובכוונת מכוון אין הפליה על בסיס עדתי, מגזרי, אישי, שיטת לימוד וכיו"ב. הא"ת מביאה פוסקים אשכנזים וספרדים מכל מקום בעולם, ככל שיש בדבריהם תרומה להבנת ההלכה הנידונה. איננו מבדילים בין פוסקים חסידים וליטאים, בין פוסקים ממרוקו או מטוניסיה, וכל כיוצא באלה. הא"ת איננה מפלה בין פוסקים אנטי-ציוניים לבין פוסקים ציוניים, ושוב - ככל שיש בדבריהם תרומה להבנת ההלכה הנידונה. כנ"ל אין הא"ת מפלה לרעה אישים מעולם ההלכה, ללא תלות בדעותיהם ההשקפתיות והפוליטיות, וללא תלות בשייכותם למגזר כזה או אחר. הכלל הוא שדברי פוסקים ומחברים מובאים בא"ת ככל שהם מביאים ומוסיפים בהבנת העניין ההלכתי הנידון.

לכלל זה שני סייגים: א. איננו מביאים את דברי הפוסקים והחוקרים הנוגעים לפרשנות גרידא, לדרוש, להגות, לאגדה, לקבלה, או למוסר - אלא אם כן יש בדברים אלה כדי להבין את הנידון ההלכתי; ב. איננו מביאים כלל מקורות שנכתבו על ידי אנשים שאינם מאמינים בתורה מן השמיים ואינם מקיימים את מצוות התורה, או חוקרים העוסקים ב"התפתחות" דין זה או אחר בישראל וכד"³¹

30 ראה מאמרו של הרב יעקב יחיאל ויינברג, בעל שו"ת שרידי אש, 'המעין', ניסן תשע"ג.

31 הרב שלמה יוסף זווין, הקדמה לספרו סופרים וספרים ח"א עמ' 13.

סוף דבר

במהלך כשמונים שנות יצירה מאומצת ועצומה בהיקפה הונח המסד והיסוד למפעל המונומנטלי של הא"ת. אין עוד מפעל תורני מקיף, מדויק ומהימן בדורות האחרונים כמוה. בתקופה הקרובה אנו מתעתדים להעלות את כל ערכי הא"ת לפלטפורמה דיגיטלית שתאפשר שיפורים, עדכונים, השלמות, נגישות, חיפוש ושימור לדורות.

בשלב השני בכוונתנו להשלים נושאים חסרים ומקורות חסרים, ובעיקר נושאים אקטואליים, להוסיף רקע מדעי-טכנולוגי ומחקרים אקדמיים ככל שיידרש להבנת ההלכה. אולם יסוד הכתיבה היה ונותר דרך ההלכה הקלסית.

אנו מתעתדים לפנות ללמדנים ולמומחים בתחומים שונים - הן בגופי הלכות, והן באמצעי עזר מדעיים, מחקריים וטכנולוגיים - שומרי תורה ומצוות הבקאים הן בהלכה והן בתחומים הנלווים, להעיר הערות, להשלים מקורות, ולסייע לעורכי הא"ת להוציא מתחת ידם דבר שלם ככל האפשר.

חדש!

יצאה לאור מהדורה חדשה
ומתוקנת ומורחבת של ספר
'שלטי הגיבורים'

לר"א פורטלאונה [משער אריה]
שיצא לאור על ידנו לראשונה לפני י"ד שנים
עם 'מכון ירושלים' ואזל מזמן.

ניתן להזמין באתר מכון שלמה אומן או בטלפון 08-9276664